

Категорія «місце проживання» у законодавстві України: поняття та зміст

Надія Петрівна Бортник ¹, Олена Анатоліївна Ломакіна ²

Опубліковано	Секція	УДК
27.05.2024	Право	347.171

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11347265>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті, на основі аналізу чинного законодавства України, зроблено спробу з'ясувати поняття та зміст категорії «місце проживання» людини та громадянина. Підкреслено, що у багатьох випадках, коли вирішуються справи в адміністративних, цивільних та сімейних спорах, постає питання про місце проживання особи, що в кінцевому результаті впливає на результат вирішення таких справ. Особливе значення категорії «місце проживання» сьогодні прослідковується при вирішенні питань опіки та піклування, житлових спорів, оформленні митних процедур та низки інших питань. З огляду на виникнення такої категорії людей, що змушені були стати вимушеними переселенцями через агресивну воєнну навалу російської федерації на територію України, деякі питання місця проживання набули нової актуальності і в площині законодавчого регулювання, і в площині наукової розробки. Підкреслено вагомість правильного трактування терміну «місце проживання» при вирішенні окремих категорій справ, зокрема тих, учасником яких є неповнолітні діти. І в цьому контексті вагомо, що таке розуміння місця проживання дітей забезпечує належне дотримання їхніх прав у тих чи інших правовідносинах.

Зроблено висновок, що поняття місця проживання фізичної особи варто розуміти як житло, придатне для проживання з дотриманням усіх санітарних норм та вимог, де фізична особа має усі законні підстави проживати не менше, аніж шість місяців на рік, окрім житла, де така особа знаходиться з метою лікування чи виконання певних службових обов'язків або зобов'язань на підставі договору (контракту).

Ключові слова: людина, громадянин, особа без громадянства, фізична особа, дитина, місце проживання, місце перебування.

Category "place of residence" in the legislation of Ukraine: concept and content

Abstract. In the article, based on the analysis of the current legislation of Ukraine, an attempt is made to clarify the concept and content of the category «place of residence» of a person and a citizen. It is emphasized that in many cases, when cases are resolved in administrative, civil and family disputes, the question of a person's place of residence arises,

¹ професор кафедри теорії та історії держави і права Факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, доктор юридичних наук, професор

² доцент кафедри адміністративного та конституційного права Факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, кандидат юридичних наук, доцент

which ultimately affects the outcome of such cases. The special importance of the category «place of residence» is observed today in the resolution of issues of custody and care, housing disputes, customs procedures and a number of other issues. In view of the emergence of such a category of people who were forced to become forced migrants due to the aggressive military invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, some issues of place of residence have gained new relevance both in the field of legislative regulation and in the field of scientific development. The importance of the correct interpretation of the term «place of residence» when deciding certain categories of cases, in particular those involving minor children, is emphasized. And in this context, it is important that this understanding of children's place of residence ensures proper observance of their rights in certain legal relationships.

It was concluded that the concept of the place of residence of an individual should be understood as housing suitable for living in compliance with all sanitary standards and requirements, where an individual has all the legal grounds to live for at least six months a year, except for the housing where such an individual is for the purpose of treatment or fulfillment of certain official duties or obligations on the basis of a contract.

Key words: person, citizen, stateless person, natural person, child, place of residence, place of stay.

Вступ

Постановка проблеми. У багатьох випадках, коли вирішуються справи в адміністративних, цивільних та сімейних спорах, постає питання про місце проживання особи, що в кінцевому результаті впливає на результат вирішення таких справ. Особливе значення категорії «місце проживання» сьогодні прослідковується при вирішенні питань опіки та піклування, житлових спорів, оформленні митних процедур та низки інших питань.

З огляду на виникнення такої категорії людей, що силу певних причин стали вимушеними переселенцями через агресивну воєнну навалу російської федерації на територію України, деякі питання місця проживання набули нової актуальності і в площині законодавчого регулювання, і в площині наукової розробки.

Стан дослідження проблеми. Варто зауважити, що питання, які стосуються категорій «місце проживання» та «місце перебування» знайшли відображення у працях науковців різних галузей юридичної науки. З-поміж них варто назвати роботи: А. Берлача, Ю. Люшика, І. Татулич, В. Гордеева, О. Кізлової, М. Галянтич, Р. Шишки, Н. Христинченко, І. Шопіної, О. Кармази, Є. Мічуріна та ін.

Мета цієї статті полягає у дослідженні поняття та змісту категорії «місце проживання», яке міститься у законодавстві та наукових розробках цього питання.

Результати

Передусім необхідно зауважити, що Конституція України у ст. 33 гарантувала свободу пересування та вільний вибір місця проживання за умови законних підстав перебування на території України, якщо не існує інших законодавчих обмежень стосовно цього питання [1].

Водночас, положення закріплені Основним Законом України знайшли своє продовження у Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 року № 1382-IV (далі – Закон) [2]. Вказаним Законом були урегульовані такі відносини, які стосуються свободи пересування та вільного вибору проживання в Україні, що, по суті, стали основоположними правами людини та знайшли своє закріплення у низці міжнародних декларацій, пактів та конвенцій. Натомість, Закон також визначив «порядок реалізації свободи пересування та вільного вибору місця проживання і встановлює випадки їх обмеження» [2].

Характерним є те, що дію цього Закону поширено «на громадян України, а також на іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, відповідно до їх прав та свобод, передбачених Конституцією, законами чи міжнародними договорами України» [2].

У контексті цього Закону також необхідно звернути увагу на те, що в ньому було визначено поняття таких термінів як «місце проживання» та «місце перебування». Відповідно до ст. 3 Закону України № 1382-IV, місцем перебування вважається «житло або спеціалізована соціальна установа для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, у якому особа, яка отримала довідку про звернення за захистом в Україні, проживає строком менше шести місяців на рік або отримує соціальні послуги» [2]. Натомість, місцем проживання визнається «житло з присвоєною у встановленому законом порядку адресою, в якому особа проживає, а також апартаменти (крім апартаментів у готелях), кімнати та інші придатні для проживання об'єкти нерухомого майна, заклад для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, стаціонарна соціально-медична установа та інші заклади соціальної підтримки (догляду), в яких особа отримує соціальні послуги» [2].

Ще одним нормативно-правовим актом, що містить тлумачення категорії «місце проживання» є Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (далі – ЦКУ). Так, ст. 29 Цивільного кодексу України дає розуміння того, що таке місце проживання фізичної особи і як його необхідно розуміти у цивільно-правових відносинах. Варто підкреслити, що і в Цивільному Кодексі України в розумінні місця проживання, законодавець використовує термін «житло» та вказує, що якщо фізична особа проживає в ньому постійно або тимчасово воно вважається її місцем проживання. У цьому контексті необхідно акцентувати на тому, ЦКУ не розмежовує поняття постійного або тимчасового проживання у визначені поданому у цій статті в розумінні того, який строк проживання є постійним, а який тимчасовим і вважає, що в обох випадках це є місцем проживання [3].

Однак, у рамках цієї статті законодавець розмежовує підходи до трактування місця проживання фізичної особи за віковою градацією. Так, «фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [3]. Водночас, «місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна» [3].

Необхідно зауважити, що у тому випадку коли виникає спір щодо місця проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років, Цивільний кодекс відсилає для вирішення цього питання до органів опіки та піклування або суду [3].

Ще однією віковою градацією стосовно місця проживання є вік фізичної особи, яка не досягла десяти років. У цьому випадку законодавець закріпив норму, що місцем проживання такої фізичної особи, по-суті, має бути «місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає» [3].

Особливий акцент зроблено на місці проживання недієздатної особи і в цьому випадку ч. 5 ст. 29 чітко встановлює, що таким місцем «є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна» [3].

На думку О. С. Кізлової, під місцем постійного проживання розуміється те місце, де громадянин постійно проживає. Під місцем переважного проживання розуміється місце, у якому особа перебуває більше часу, ніж в інших містах, наприклад, у зв'язку з

виконанням своїх трудових обов'язків. Під тимчасовим місцем проживання розуміється місце перебування під час відпустки, відрядження та інше [4, с. 33]. Водночас, вчена звертає увагу на те, що місце проживання фізичної особи необхідно відрізнити від місця перебування. Під місцем перебування слід розуміти місце, де фізична особа тимчасова проживає: готель, санаторій, слідчий ізолятор, лікарня тощо [4, с. 34].

Окрім того, науковець підкреслює, що Цивільним кодексом України вперше визначено, що фізична особа може мати кілька місць проживання. Така норма закріплена у ч. 6 ст. 29 ЦК України [4, с. 34].

Не менш важливими є положення ст. 310 ЦКУ, яка встановлює право на місце проживання, встановлюючи те, що «фізична особа має право на місце проживання», а також те, що вона «має право на вільний вибір місця проживання та його зміну, крім випадків, встановлених законом» [3].

Важливо зауважити, що Сімейним кодексом України уточнено окремі питання, що стосуються місця проживання дитини. Так, ст. 160 визначає право батьків на визначення місця проживання дитини, закріплюючи положення про те, що місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Водночас, «місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини». І нарешті, «якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою» [5].

Окремо необхідно звернути увагу на правові наслідки протиправної поведінки одного з батьків або іншої особи при визначенні місця проживання малолітньої дитини. Стосовно цього питання Сімейний кодекс України передбачає, «якщо один з батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, або дитячого закладу (установи), в якому за рішенням органу опіки та піклування або суду проживала дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання» [5].

Водночас, вказаним вище нормативно-правовим актом встановлено, що дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я або обставини змінилися так, що повернення суперечить її інтересам.

Однак, особа, яка самочинно змінила місце проживання малолітньої дитини, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому, з ким вона проживала [5].

Надзвичайно важливою категорія «місце проживання» виявляється з точки зору здійснення митних процедур. Митний кодекс України з урахуванням певних особливостей місця проживання, поділяє усіх осіб на резидентів та нерезидентів. Так, нерезидентами визнаються:

- юридичні особи, утворені відповідно до законодавства інших держав, які здійснюють свою діяльність за межами України, а також їх відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України, які не здійснюють господарську діяльність відповідно до законодавства України;
- розташовані на території України дипломатичні представництва, консульські установи, інші офіційні представництва іноземних держав та міжнародних організацій, які мають дипломатичні привілеї та імунітет;
- фізичні особи: іноземці та особи без громадянства, громадяни України, які мають постійне місце проживання за межами України, у тому числі ті, які тимчасово перебувають на території України» [6].

Натомість, резиденти згідно з Митним кодексом України, це:

- юридичні особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України, з місцезнаходженням на її території, а також їх відокремлені підрозділи за кордоном, що не здійснюють господарської діяльності;
- дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет;
- фізичні особи: громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають постійне місце проживання в Україні, у тому числі ті, які тимчасово перебувають за кордоном» [6].

У контексті розуміння місця проживання, варто зауважити, що Митний кодекс України постійне місце проживання визначає дещо по-іншому, аніж аналізовані нами вище законодавчі акти. Так, згідно з цим нормативно-правовим актом «постійне місце проживання – місце проживання на території будь-якої держави не менше одного року громадянина, який не має постійного місця проживання на території інших держав і має намір проживати на території цієї держави протягом будь-якого строку, не обмежуючи таке проживання певною метою, і за умови, що таке проживання не є наслідком виконання цим громадянином службових обов'язків або зобов'язань за договором (контрактом) [6].

Висновки

Отже, підсумовуючи проведений аналіз категорії «місце проживання», яке подається в низці нормативно-правових актів України, можемо констатувати, що вказана категорія має важливе значення для розуміння значної кількості правовідносин.

Так, термінопоняття «місце проживання» має вагоме значення для вирішення низки цивільно-правових питань, стосуються розв'язання спорів, які виникають у цивільно-правовій площині. У цьому випадку, Цивільний кодекс України для пояснення місця проживання використовує термін «житло». Водночас, Митний кодекс України місце проживання пов'язує з місце проживання на території будь-якої держави та окреслює його певними часовими рамками, а саме не менше аніж один рік.

Окремі особливості місця проживання стосуються віку фізичної особи. І в цьому контексті вагомо, що таке розуміння місця проживання дітей забезпечує належне дотримання їхніх прав у тих чи інших правовідносинах.

Отож, як загальнотеоретичне поняття місця проживання фізичної особи варто розуміти як житло, придатне для проживання з дотриманням усіх санітарних норм та вимог, де фізична особа має усі законні підстави проживати не менше, аніж шість місяців на рік, окрім житла, де така особа знаходиться з метою лікування чи виконання певних службових обов'язків або зобов'язань на підставі договору (контракту).

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змін. та допов.).
2. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
4. Кізлова О. С. Цивільно-правова категорія місця проживання особи під час здійснення митного оформлення транспортних засобів. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна*

(м. Харків, 25 трав. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2017. С. 31–35.

5. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
6. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст. 552.